

Đurica Stojanović

Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, Ćirila i Metodija 2, RS–18000 Niš
djurica.stojanovic@filfak.ni.ac.rs

Glazbeni nastup kao čin građanske neposlušnosti

Sažetak

U ovom radu nastojim posvetiti pažnju problemu koji je često zanemaran u teoriji građanske neposlušnosti – pitanju glazbenog nastupa kao čina građanske neposlušnosti. Cilj je ovog istraživanja dvostruki. Prvo, koristeći se koncepcijom principijelne neposlušnosti koju je ponudila Candice Delmas, želim pokazati kako glazbeni nastup i glazba mogu biti čin građanske neposlušnosti jer mogu predstavljati nenasilni i javni čin principijelnog kršenja zakona s ciljem protestiranja protiv nepravednih zakona, politika, institucija ili praksi, a koji je izveden s poštovanjem i pristojnošću nakon čega djelatnici prihvaćaju pravne posljedice kršenja zakona. Također, ako se izvođači ne budu pridržavali normi pristojnosti, te u skladu s time njihov nastup ne može biti okarakteriziran kao građanska neposlušnost, glazbeni nastup i glazba pak mogu predstavljati čin nepristojne neposlušnosti. Drugo, želim utvrditi je li antiratni nastup supergrupe Rimtutituki iz 1992. godine bio čin građanske neposlušnosti ili nepristojne neposlušnosti. Budući da se nastup nije pridržavao normi pristojnosti koje Delmas navodi, pokazat će se da je predstavljao čin nepristojne neposlušnosti. Također, ukazat ću na to da je ovaj glazbeni nastup još jedan od primjera koji pokazuju snagu koncepcije principijelne neposlušnosti Candice Delmas.

Ključne riječi

građanska neposlušnost, glazbeni nastup, Candice Delmas, John Rawls, principijelna neposlušnost, nepristojna neposlušnost, Rimtutituki, Pussy Riot

*Yes, and how many years must a mountain exist
Before it is washed to the sea?
And how many years can some people exist
Before they're allowed to be free?
Yes, and how many times can a man turn his head
And pretend that he just doesn't see?
(Bob Dylan, *Blowin' in the Wind*)*

*We shall overcome
We shall overcome
We shall overcome, someday
(Joan Baez, *We Shall Overcome*)*

*Suviše si mlad da bi popio 'lad.
Ispod šlema mozga nema!
Mir! Mir, brate mir!
(Rimtutituki, *Slušaj 'vamo*)*

Uvod

Okarakterizirati jedan čin protesta kao čin građanske neposlušnosti sa sobom ujedno može nositi i njegovo pozitivno vrednovanje. Upravo je ovo jedan od razloga zašto je sudionicima protesta često jako stalo da njihov čin bude okarakteriziran kao čin građanske neposlušnosti – sugrađani i sugrađanke koji

nisu sudjelovali u protestu, a možda i sudac, u tom će slučaju pozitivnije i blagonaklonije gledati na njihovo kršenje zakona. Stoga se može postaviti pitanje koji čin protesta jest građanska neposlušnost, a koji to nije? Je li, na primjer, uzbunjivanje Edwarda Snowdena, koje je uključivalo iznošenje u javnost desetine tisuća stranica strogo čuvanih dokumenata Nacionalne sigurnosne agencije, građanska neposlušnost ili izdaja?¹ Je li neplaćanje poreza Henryja Davida Thoreaua građanska neposlušnost ili prigovor savjesti?² Mogu li blokade puteva biti građanska neposlušnost ili su to samo nasilni činovi prinude i ograničavanja kretanja?³

Odgovor će na ova pitanja u velikoj mjeri zavisiti od teorijske koncepcije građanske neposlušnosti kojoj se priklonimo i često će postojati slučajevi kod kojih širi konsenzus ne postoji. No, u akademskoj zajednici, ali i u široj javnosti, postoje primjeri protesta koji predstavljaju sada već ustaljene i neupitne primjere činova građanske neposlušnosti, činova koji su često inspirirali i uzrokovali akademsku raspravu. Dva su takva slučaja protesti Indijskog pokreta za nezavisnost, u periodu kada je borbu predvodio Mahatma Gandhi (Mohandas Karamchand Gandhi) i protesti Pokreta za građanska prava u Americi. Puno se pisalo i promišljalo o ovim pokretima, čiji su predvodnici – Gandhi i King (Martin Luther King Jr.) – postali ikone građanske neposlušnosti. No, pitanja koja nisu zavrjeđivala veliku pažnju u povijesti teorijskog razmatranja građanske neposlušnosti, a jednim bih se sada za trenutak pozabavio, jesu: kakvu je i koliku ulogu imala glazba u borbi za nezavisnost Indije i u borbi za građanska prava u Americi – u pokretima koji su obilježili povijest građanske neposlušnosti?

Kada je riječ o Gandhiju, on je glazbi poklanjao veliku pažnju i smatrao je da je glazba veoma važna kako za pojedince, tako i za društveni/narodni pokret u cjelini jer se bez glazbe ne može postići politička i individualna revolucija koja za cilj ima nezavisnost i samoupravljanje. Budući da se Gandhijeva borba temeljila na *satygrāha* ideji, čiji je jedan od principa bio nenasilje, molitvene pjesme su korištene kao način za treniranje nenasilja jer se smatralo da će na taj način demonstranti utišati prirodnu ljudsku reakciju na nasilje i tako doprinijeti kontroliranju želje da se na nasilje uzvрати, pogotovo onda kada ono postane svakodnevica.⁴ Također, važno je primijetiti da su *satiagrahi* dan kada su prekršeni poznati zakoni o soli započeli pjevanjem himni, a da su tijekom marša do mora svakodnevno pjevali pjesme.⁵

S druge strane (ili možda s iste), glazba je Pokretu za građanska prava također bila od velikog značaja, tolikog da je skladateljica i aktivistkinja Bernice Johnson Reagon pokret nazivala »pjevačkim«.⁶ Reagon je bila jedna od članica *a cappella* grupe Pjevači slobode (engl. *Freedom Singers*), grupe koja je šezdesetih godina prošlog stoljeća putovala širom Sjedinjenih Američkih Država i izvodila pjesme o slobodi (engl. *Freedom Songs*) želeći na taj način doprinijeti borbi protiv rasizma.⁷ Pjesme o slobodi pjevane su i prilikom marševa, protesta, blokada. Postale su važan dio pokreta, a King je smatrao da imaju ključnu ulogu u njihovoj borbi, da ljudima daju novi osjećaj hrabrosti i jedinstva te da održavaju u životu vjeru i blistavu nadu u budućnost, posebno u najtežim vremenima.⁸ Glazba je bila gotovo svakodnevni prateći element prilikom radosnih, tužnih, bolnih, smrtonosnih, ali i prkosnih momenata. Erin Pineda u knjizi *Seeing Like an Activist* navodi sljedeće:

»Prema Barnetovim [tadašnji guverner Misisipija, prim. aut.] naređenjima Putnici slobode bili su držani u strogoj izolaciji jedni od drugih, u krilu kazneno-popravnog zavoda maksimalne sigurnosti, bez mogućnosti izlaska van. Usred najintenzivnije usamljenosti, dosade i izolacije,

aktivisti su radili sve što su mogli kako bi stvorili makar privid javnog prostora: pjevali su pjesme o slobodi koje su odjekivale iz ćelije u ćeliju, štrajkali su gladu kako bi protestirali protiv maltretiranja, uzvraćali su riječ stražarima i odbijali slušati naređenja.«⁹

Kao što se iz priloženih primjera može primijetiti, glazba je bila veoma važna stvar u povijesti građanske neposlušnosti. Bila je sredstvo organiziranja, zbližavala je ljude, držala ih je zajedno, bila je način za pravljenje čvrste grupe, davala je snagu aktivistima u teškim trenucima, smirivala ih je, bila im je način izražavanja itd. No, čini se da je njezina uloga najčešće bila sporedna. U radu koji slijedi nastojim posvetiti pažnju još jednom pitanju koje je često zanemarivano u teoriji građanske neposlušnosti – pitanju glazbenog nastupa kao čina građanske neposlušnosti. Cilj je ovog istraživanja dvostruki. Prvo, koristeći se koncepcijom principijelne neposlušnosti koju je ponudila Candice Delmas, želim pokazati kako glazbeni nastup i glazba, sami po sebi, mogu biti čin kako građanske neposlušnosti, tako i nepristojne neposlušnosti (činovi neposlušnosti koji se ne pridržavaju normi pristojnosti), a ne samo prateći dio protesta. Drugo, želim utvrditi je li antiratni nastup supergrupe Rimtutituki iz 1992. godine bio čin građanske neposlušnosti ili nepristojne neposlušnosti.

1

O slučaju Snowden vidjeti više: William E. Scheuerman, »Whistleblowing as civil disobedience: The case of Edward Snowden«, *Philosophy & Social Criticism* 40 (2014) 7, str. 1–20, doi: <https://doi.org/10.1177/0191453714537263>; Kimberley Brownlee, »The civil disobedience of Edward Snowden: A reply to William Scheuerman«, *Philosophy & Social Criticism* 23 (2016) 1, str. 1–6, doi: <https://doi.org/10.1177/0191453716631167>.

2

O slučaju Thoreau vidjeti više: Russel L. Hanson, »The Domestication of Henry David Thoreau«, u: William E. Scheuerman (ur.), *The Cambridge Companion to Civil Disobedience*, Cambridge University Press, Cambridge 2021., str. 29–55; Bob Pepperman Taylor, *The Routledge Guidebook to Thoreau's Civil Disobedience*, Routledge, London 2014.; Džon Rols [John Rawls], *Teorija pravde*, prev. Milorad Ivočić, JP Službeni list – CID, Beograd – Podgorica 1998., str. 335–337.

3

O blokadama puteva vidjeti više: Robin Celikates, »Rethinking Civil Disobedience as a Practice of Contestation – Beyond the Liberal Paradigm«, *Constellations* 23 (2016) 1, str. 37–45, doi: <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12216>; Đurica Stojanović, »Građanska neposlušnost ili ne – slučaj blokade puteva u Srbiji«, *Godišnjak za sociologiju* 20 (2024) 32, str. 39–55, doi: <https://doi.org/10.46630/gsoc.32.2024.02>.

4

Cynthia, Snodgrass, *The Sounds of Satyagraha. Mahatma Gandhi's Use of Sung-Prayers and Rital* (doktorska disertacija), University of Stirling, Stirling 2007., str. 66.

5

Ibid., str. 63–64.

6

Bernice Johnson Reagon, »In Our Hands: Thoughts on Black Music«, *Sing out!* (1976). Dostupno na: <https://nationalhumanitiescenter.org/pds/maai3/protest/text3/inourhands.pdf> (pristupljeno 3. 11. 2025.).

7

Bernice Johnson Reagon, *If You Don't Go, Don't Hinder Me. The African American Sacred Song Tradition*, University of Nebraska Press, Lincoln 2001., str. 100.

8

Robert Shelton, »Songs a Weapon in Rights Battle«, *The New York Times* (20. 8. 1962.). Dostupno na: <https://www.nytimes.com/1962/08/20/archives/songs-a-weapon-in-rights-battle-vital-new-ballads-buoy-negro.html> (pristupljeno 3. 11. 2025.).

9

Erin R. Pineda, *Seeing Like an Activist. Civil Disobedience and the Civil Rights Movement*, Oxford University Press, New York 2021., str. 120.

Standardno shvaćanje građanske neposlušnosti

Danas je gotovo svima poznat čin neposlušnosti dugogodišnje aktivistkinje Rose Parks koja je 1955. godine odbila prepustiti mjesto u autobusu bijelom muškarcu i na taj način prekršila jedan od segregacijskih zakona Alabame, što je za posljedicu imalo njezino uhićenje, a zatim i bojkot gradskog prijevoza u Montgomeryju.¹⁰ Čin Rose Parks predstavlja jednu od tri najpoznatije i najkorištenije metode građanske neposlušnosti tijekom borbe za građanska prava i društvenu pravdu koju je Pokret za građanska prava vodio: kršenje segregacijskih zakona u restoranima, toaletima ili autobusima, *sit-in* protesti te blokade i remećenje javnog reda i mira.¹¹ Građanska neposlušnost svoje mjesto i ozbiljniji istraživački tretman u akademskoj zajednici dobiva upravo nakon masovnih i uspješnih protesta koji su se događali pedesetih i šezdesetih godina prošlog stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama.

Hugo Adam Bedau navodi kako je Američka filozofska asocijacija (engl. *American Philosophical Association*) 1961. godine organizirala vjerojatno prvi simpozij na kojem je tema građanske neposlušnosti zauzela centralno mjesto.¹² Veliki broj filozofa, pravnika, sudaca, sociologa uključio se u raspravu o građanskoj neposlušnosti koja je bila veoma plodna te koja se nastavila i u 21. stoljeću. Mislioci tog perioda pod utjecajem su teoretičara i praktičara građanske neposlušnosti koji su im prethodili ili koji su bili sudionici tada aktivnih protesta za društvene promjene pokušavali konceptualno odrediti građansku neposlušnost, kao i odgovoriti na pitanje: je li građanska neposlušnost opravdan vid protesta i ako jest kada je to slučaj? Naime, građanska neposlušnost i oni koji su je prakticirali trpjeli su veoma glasne i ozbiljne kritike dijela akademske i šire javnosti. Sudionici protesta proglašavani su »huškačima rulje«, »vanjskim agitatorima« i »ekstremistima«,¹³ dok se za građansku neposlušnost govorilo kako predstavlja juriš na demokratsko društvo, uvredu pravnom poretku i napad na ustavnu vladu Amerike, te da će oni koji se oslanjaju na takav vid protesta biti odgovorni za autoritarnu ili anarhističku državu koja bi nastupila zbog njihova nezakonitog djelovanja.¹⁴

Američki filozof John Rawls, najpoznatiji i najznačajniji sudionik ove rasprave, ponudio je odgovor kako na pitanje definicije i određenja građanske neposlušnosti, tako i na pitanje njezine opravdanosti. Rawlsova koncepcija građanske neposlušnosti, koju je izložio u knjizi *Teorija pravde*, imala je velik utjecaj na sve mislioce koji su se bavili problemom građanske neposlušnosti od trenutka njezina objavljivanja, u toj mjeri da se ona često smatra standardnim shvaćanjem građanske neposlušnosti. Rawls smatra da građansku neposlušnost treba odrediti kao:

»... javni, nenasilni, mada svjesno politički čin suprotan zakonu, koji se obično izvodi s ciljem da izazove promjenu u zakonu ili politikama vlasti. Djelujući na ovaj način oslovljava se osjećaj za pravdu većine u zajednici i objavljuje se da, prema nečijem promišljenom shvaćanju, nisu poštovani principi društvene suradnje među slobodnim i jednakim ljudima.«¹⁵

Odmah se može primijetiti bitna i nužna karakteristika čina građanske neposlušnosti – njegova nezakonitost. Građanskom se neposlušnošću, naime, krše neki zakoni da bi se, kako Rawls navodi, na taj način poslala poruka o prethodnom »nepoštovanju principa društvene suradnje«. Drugim riječima, činom građanske neposlušnosti šalje se poruka kojom se želi ukazati na postojanje određene nepravde u društvu. Zakoni koji se krše činom građanske neposlušnosti, ne moraju nužno biti nepravedni zakoni zbog kojih se na prvom mjestu i protestira. Aktivisti i aktivistkinje Pokreta za građanska prava

često su kršili zakone o javnom redu i miru ili zakone koji se tiču sigurnosti prometa – zakone koji nisu smatrali nepravednima i koje bi inače trebalo poštovati. Međutim, također su kršili i zakone koje su smatrali nepravednima te je sama ta nepravednost, između ostalog, i bila razlog njihove pobune. Na osnovu ove razlike možemo izdvojiti, u prvom slučaju, posrednu građansku neposlušnost i, u drugom, neposrednu građansku neposlušnost.¹⁶

Također je važno primijetiti da su, prema Rawlsovoj koncepciji, sudionici građanske neposlušnosti prilikom svojeg protestiranja, kao i sugrađani kojima se oni na taj način obraćaju, vođeni principima pravde koji čine osnovu njihove političke zajednice. Upravo se ova činjenica može prepoznati u Rawlsovu shvaćanju građanske neposlušnosti kao javnog i komunikativnog čina. Naime, sudionici prilikom javnog i nezakonitog čina protesta šalju poruku, obraćaju se i pozivaju svoje sugrađane da ponovo preispitaju »zajednički prihvaćeno shvaćanje pravde koje leži u osnovi političkog poretka«¹⁷ i na taj način preispitaju i svoje trenutno političko i društveno stanje u kojem postoji određena nepravda koja se očituje kroz pojedinačne nepravedne prakse, politike, institucije ili zakone, a na koju reagiraju sudionici građanske neposlušnosti.

Dakle, građanska neposlušnost svojevrzni je čin komunikacije građana u javnom forumu, a kako bi ta komunikacija bila uspješna, čini se da građanska neposlušnost ne smije biti nasilna. Rawls prihvaća ovu pretpostavku nenasilnosti i uvrštava je u svoju definiciju građanske neposlušnosti. Međutim, građanska neposlušnost mora biti nenasilna ne samo zbog njezine komunikativne prirode, koja se može usporediti s »javnim govorom« i koja je u konačnici »izraz nečijeg slučaja«, već prije svega zato što ona »izražava neposlušnost zakonu unutar granica privrženosti pravu, iako je na njegovoj vanjskoj ivici«.¹⁸ Upravo privrženost pravu (engl. *fidelity to the law*) za Rawlsa pred-

10

Donnie Williams, Wayne Greenhaw, *The Thunder of Angels. The Montgomery Bus Boycott and the People Who Broke the Back of Jim Crow*, Lawrence Hill Books, Chicago 2005., str. 48–45.

11

Vidjeti više: Edward F. Marek, »Civil Disobedience in the Civil Rights Movement: To What Extent Protected and Sanctioned«, *Case Western Reserve Law Review* 16 (1965) 3, str. 711–724; Bruce J. Dierenfield, *The Civil Rights Movement*, Routledge, London – New York 2008.; Raymond Arenault, *Freedom Riders. 1961 and the Struggle for Racial Justice*, Oxford University Press, New York 2006.

12

Hugo Adam Bedau, »Introduction«, u: Hugo Adam Bedau (ur.), *Civil Disobedience in Focus*, Routledge, London – New York 1991., str. 1–12, ovdje str. 3.

13

Martin Luther King Jr., »Letter from Birmingham City Jail«, u: H. A. Bedau (ur.), *Civil Disobedience in Focus*, Routledge, London – New York, str. 68–84, ovdje str. 77.

14

Lewis H. Van Dusen Jr., »Civil Disobedience: Destroyer of Democracy«, *American Bar Association Journal* 55 (1969) 2, str. 125.

15

Dž. Rols [J. Rawls], *Teorija pravde*, str. 331–332.

16

Vidjeti više: John Allan Cohan, »Civil Disobedience and the Necessity Defense«, *The University of New Hampshire Law Review* 6 (2007) 2, str. 114–116; Dž. Rols [J. Rawls], *Teorija pravde*, str. 332; Kimberley Brownlee, Candice Delmas, »Civil Disobedience«, *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2. 6. 2021.). Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/civil-disobedience/> (pristupljeno 3. 11. 2025.).

17

Dž. Rols [J. Rawls], *Teorija pravde*, str. 332.

18

Ibid., str. 333.

stavlja možda najvažniji uvjet koji mora biti ispunjen kako bi se određeni čin protesta mogao nazvati građanskom neposlušnošću. Drugim riječima, prema Rawlsovoj koncepciji možemo imati čin protesta koji je nezakonit i kojim se protestira određena nepravda u društvu, a da takav čin neće biti okarakteriziran činom građanske neposlušnosti jer on nije bio »unutar granica privrženosti pravu«. Privrženost pravu, odnosno privrženost pravnom sustavu dane države, iskazuje se nenasilnim karakterom protesta, ali i prihvaćanjem pravnih posljedica za kršenje određenog zakona, čime sudionik građanske neposlušnosti iskazuje iskrenu težnju za očuvanjem pravnog sustava u cjelini.¹⁹

Sada se prirodno može postaviti pitanje: može li svaka nepravda u društvu biti opravdan razlog za građansku neposlušnost? Kada je riječ o Rawlsovu shvaćanju, odgovor bi bio veoma kratak: »ne«. Naime, kako bi određeni čin građanske neposlušnosti bio u isto vrijeme i opravdan, on mora biti reakcija na ozbiljnu i jasnu nepravdu. Rawls ozbiljnu i jasnu nepravdu prepoznaje *u* i ograničava *na* »ozbiljne prekršaje prvog principa pravde, principa jednake slobode i na napadne prekršaje drugog dijela drugog principa, principa nepristrane jednakosti mogućnosti«. ²⁰ Drugim riječima, ukoliko su ozbiljno prekršeni principi pravde kao pravičnosti, utoliko pojedinac ili grupa imaju opravdan razlog za protestiranje koristeći metodu građanske neposlušnosti. Iz ovog se razloga može reći kako su, na primjer, pripadnici Pokreta za građanska prava imali opravdane razloge za prakticiranje građanske neposlušnosti kako bi na taj način ukazali na svoj slučaj jer nisu imali jednaka osnovna građanska prava koja su zajamčena prvim principom pravde. S druge strane, činovi nezakonitih protesta Ku Klux Klana, ako ih uopće ima, ne bi mogli biti okarakterizirani kao opravdan čin građanske neposlušnosti zato što su njihovi zahtjevi bili očuvanje rasne diskriminacije koja je bila u direktnom sukobom s prvim principom pravde.²¹

Iako standardno i veoma utjecajno i rasprostranjeno shvaćanje, Rawlsova koncepcija građanske neposlušnosti tijekom godina bila je podvrgnuta velikom broju kritika. Jedan od prvih kritičara bio je Peter Singer, koji je smatrao da Rawlsovi razlozi za opravdanje građanske neposlušnosti nisu uvjerljivi i zadovoljavajući jer iz domene opravdanih činova građanske neposlušnosti isključuju sve one proteste koji nisu uzrokovani kršenjem Rawlsovih principa pravde – što u praksi znači da građanska neposlušnost koja, na primjer, predstavlja reakciju na nehumano ophođenje prema neljudskim životinjama, ili reakciju na potencijalnu ekološku katastrofu, ili reakciju na pozicioniranje nuklearnih projektila na teritoriju neke zemlje često ne bi mogli biti opravdani ako se pozivamo na Rawlsovu koncepciju.²²

Njemački filozof Robin Celikates također smatra da Rawlsova koncepcija nije zadovoljavajuća i da se susreće s velikim brojem problema: od same definicije, pa sve do razloga za njezinu opravdanost i uloge koju ima u javnom prostoru.²³ Celikates smatra da građanska neposlušnost, onako kako je razumije Rawls, može predstavljati samo simbolički čin protesta, te da na taj način može služiti kao sredstvo održanja *statusa quo*. Naime, Celikates navodi da standardno shvaćanje podcjenjuje transformativan karakter koji građanska neposlušnost ima, a koji se ogleda u njezinoj snazi da radikalnije demokratizira društveno-političku sferu, te se u skladu s tim ona mora razumjeti kao kolektivna i politička praksa osporavanja u kojoj građani imaju aktivnu ulogu.²⁴ Tezu da je za Rawlsa čin građanske neposlušnosti sveden na simbolički čin moralnog apela, Celikates podupire i isticanjem Rawlsova uvjeta nenasilnosti i zatim navodi kako građanska neposlušnost često jest

praksa konfrontacije, osporavanja i sukoba, te da se zaobilaženjem i neisticanjem ovih karakteristika cenzurira povijest građanske neposlušnosti:

»Pored, ili radije iza, Martina Luthera Kinga bio je Malcolm X; pored, ili radije iza, Gandhija bio je niz izrazito radikalnijih političkih aktera. U nekim najistaknutijim slučajevima čini se da uspjeh građanske neposlušnosti barem djelomično zavisi od namjerne prijetnje, provokacije ili pak upotrebe nasilja od strane pojedinih grupa.«²⁵

Iz navedenih razloga, umjesto Rawlsove uske, Celikates nudi širu koncepciju građanske neposlušnosti koja može obuhvatiti i opravdati mnogo raznovrsnije vidove protesta jer je shvaćena kao namjerni nezakoniti i principijelni kolektivni čin protesta kojim građani teže političkom cilju koji se sastoji u promjeni određenih zakona, politika ili institucija.²⁶ Kao što se može primijetiti ovakvo određenje od sudionika građanske neposlušnosti ne zahtijeva nenasilnost, prihvaćanje pravnih posljedica niti javnost njihova čina protesta.

Suvremena teoretičarka građanske neposlušnosti Candice Delmas u načelu se slaže s Celikatesom i smatra da standardno shvaćanje nije zadovoljavajuće, te da pristup koji je potreban mora biti »fenomenološki točan – to jest, vjerran razumijevanju samih praktičara [građanske neposlušnosti, prim. aut.] – i politički koristan, odnosno onaj koji će doprinijeti javnoj raspravi.«²⁷ Naime, Delmas tvrdi da standardno shvaćanje građanske neposlušnosti predstavlja izobličenje političke realnosti i svojevrsnu ideologiju protiv otpora.²⁸ Izobličenje političke realnosti ponajviše se može primijetiti u Rawlsovu tumačenju građanske neposlušnosti kao nenasilnog nezakonitog čina prilikom čega se sudionici pozivaju na ustavne principe i ostaju privrženi pravnom sustavu u cjelini što iskazuju njihovim nenasilnim i pristojnim načinom protesta nakon čega prihvaćaju zasluženu kaznu. Delmas napominje kako je Rawls prenglasio važnost ovih karakteristika i na taj način propustio da ostane vjerran razumijevanju samih aktivista, budući da navodi kako je King smatrao da je sustav Sjedinjenih Američkih Država nepravedan i da ga se treba riješiti, te naglašava da su pozivanje na ustavne principe i prihvaćanje pravnih posljedica nakon nenasilnog kršenja zakona predstavljali strateški potez kojim bi se najlakše došlo do traženih promjena, a ne čin vođen čistim moralnim razlo-

19

Ibid.

20

Ibid., str. 338.

21

Treba napomenuti da je Rawls, iz krajnje praktičnih razloga, smatrao kako je možda najbolje ograničiti, ali ne i isključivo ograničiti, domenu opravdanja građanske neposlušnosti samo na prvi princip i na drugi dio drugog principa jer se vodio mišlju da je najčešće veoma teško utvrditi kršenje prvog dijela drugog principa. Vidjeti više: *ibid.*, str. 337–342.

22

Vidjeti: Peter Singer, *Democracy and Disobedience*, The Clarendon Press, Oxford 1974.; Peter Singer, *Praktična Etika*, prev. Tomislav Bračanović, Kružak, Zagreb 2003.; Đurica Stojanović, »Singerov doprinos teoriji građanske neposlušnosti«, *Filozofski pregled* (2025), (u pripremi).

23

R. Celikates, »Rethinking Civil Disobedience as a Practice of Contestation – Beyond the Liberal Paradigm«, str. 37–45.

24

Ibid., str. 41.

25

Ibid., str. 42.

26

Ibid., str. 39.

27

Candice Delmas, *A Duty to Resist. When Disobedience Should Be Uncivil*, Oxford University Press, New York 2018., str. 23.

28

Ibid., str. 26, 29.

zima.²⁹ Dakle, poput Celikatesa, i Delmas smatra da standardno shvaćanje građanske neposlušnosti ostaje previše usko i restriktivno, te da predstavlja teorijsku koncepciju koja ne odgovara i ne slaže se s praksom i stanjem na terenu.

Međutim, sličnosti između Delmas i Celikatesa ovdje prestaju jer ni Celikatesova koncepcija ne ostaje imuna na iste argumente koje Delmas upućuje Rawlsu. Naime, ni njemački filozof ne nudi rješenje koje ispunjava uvjet fenomenološke točnosti i političke korisnosti jer se njegova koncepcija kojom želi riješiti probleme koje Rawlsova ne uspijeva pokazati kao preširoka. Napomenuo sam kako Celikates kao čin građanske neposlušnosti može okarakterizirati i nasilan ili prikriven nezakonit čin nakon čega sudionici izbjegavaju pravne posljedice. Delmas primjećuje da protesti poput onih koje su vodile sufražetkinje, radikalne feministkinje ili aktivisti pokreta Životi crnaca su važni, a koji za Celikatesa mogu biti okarakterizirani kao činovi građanske neposlušnosti, to ipak ne bi trebalo biti jer ih sami sudionici i sudionice tako ne određuju, a ponekad čak i inzistiraju na razlici između njihovih protesta i građanske neposlušnosti.³⁰ Iz ovih razloga, Delmas smatra da je potrebno ponuditi drugačije rješenje od Rawlsova i Celikatesova, a koje vidi ga u svojoj koncepciji principijelne neposlušnosti.

Koncepcija principijelne neposlušnosti Candice Delmas i glazbeni nastup kao čin građanske neposlušnosti

Pokazao sam kako se Delmas slaže s Celikatesom kada je riječ o kritici standardnog shvaćanja i ukazivanju na njegove manjkavosti, kao i to da Delmas smatra kako ni Celikatesova šira koncepcija nije pristup kojem se trebamo okrenuti jer niti on nije »fenomenološki točan i politički koristan«. Rješenje za spomenute probleme koje Delmas predlaže jesu njezine koncepcije otpora i principijelne neposlušnosti. Za Delmas otpor predstavlja široki spektar disidentskih aktivnosti od strane pojedinaca ili grupa koje iskazuju suprotstavljanje i odbijanje toga da se konformiraju vladajućem sustavu vrijednosti, normi, pravilima (uključujući i zakone) i praksama koje, oni koji pružaju otpor, promatraju kao nepravedne i opresivne i imaju za cilj da se postojeća nepravda ispravi ili potencijalna spriječi, da se poremete represivni odnosi moći, da se ostvari pravda ili neki drugi ideal dobrog života ili da se stvori drugačiji svijet.³¹ Budući da Delmas, pod utjecajem feminističkih teoretičarki, daje jednu širu koncepciju otpora, a to je da čin otpora može biti čin neslaganja, čin »izdržavanja, protivljenja ili suprotstavljanja«, te tako otpor nepravdi može predstavljati suprotstavljanje ili odbijanje da se sudjeluje u mehanizmima koji danu nepravdu proizvode i održavaju, ali i zvučno ili pak tiho izražavanje protesta.³² U praksi, to znači da činovi otpora mogu biti individualni i jednokratni činovi neslaganja, svakodnevnne reakcije na rasističke ili seksističke komentare, zakonito ili nezakonito kolektivno iskazivanje nezadovoljstva uličnim demonstracijama, bojkoti itd.

Jedan od nezakonitih načina na koje pojedinci ili grupe mogu iskazati svoj otpor jest principijelna neposlušnost i ona može imati oblik građanske (engl. *civil disobedience*) ili nepristojne neposlušnosti (engl. *uncivil disobedience*).³³ Njezinim riječima:

»Opisujem nezakonite činove otpora koji su politički ili moralno motivirani kao instance principijelne neposlušnosti. Jedan njezin podskup je građanska neposlušnost: principijelno i namjerno kršenje zakona koje za svoj cilj ima protestiranje protiv nepravednih zakona, politika, institucija

ili praksi i koje je poduzeto od strane djelatnika koji su u širokoj mjeri posvećeni osnovnim normama pristojnosti. To znači da je čin javan, da djelatnici ne izbjegavaju pravne posljedice tog čina, da je nenasilan i u širokoj mjeri izveden s poštovanjem i pristojnošću (u skladu s dekorumom) [...]. Drugi podskup principijelne neposlušnosti je nepristojna neposlušnost. Ova kategorija, koju su teoretičari do sada zanemarivali, pomaže pri promišljanju činova principijelne neposlušnosti koji niti djeluju da jesu niti imaju za cilj biti pristojni kao i kontroverzne slučajeve građanske neposlušnosti. Činovi principijelne neposlušnosti koji nisu javni, činovi prilikom kojih djelatnici izbjegavaju njihove pravne posljedice, koji su nasilni ili namjerno uvredljivi jesu generalno gledano (no ne nužno) nepristojni.«³⁴

Delmas prepoznaje da je jedna od najvažnijih karakteristika standardnog shvaćanja građanske neposlušnosti, a koja do sada nije bila dovoljno eksplicirana i koju Delmas zatim uvrštava i u svoje određenje građanske neposlušnosti, jest uvjet pristojnosti, odnosno norme pristojnosti, koji od sudionika protesta zahtijeva da njihov čin bude javan, da prihvate pravne posljedice tog čina, da ne budu nasilni i da se lijepo ponašaju. Uzevši u obzir činjenicu da uvjet pristojnosti jest veoma zahtjevan, a pogotovo u uvjetima velike nepravde i socijalne nejednakosti, sudionici nezakonitih protesta često bivaju primorani prekršiti jednu ili više normi pristojnosti, te na taj način njihov čin protesta može biti okarakteriziran kao nasilan, nedemokratski, nepristojan i na kraju neopravdan čin. Budući da su, kako ističe Delmas, norme pristojnosti utkane u standardno shvaćanje građanske neposlušnosti, ono teško može izaći na kraj s okarakteriziranjem kontroverznih primjera nezakonitih protesta građanskom neposlušnošću – protesta poput anonimnih hakerskih napada, anonimnog uzbunjivanja, nasilnih štrajkova ili direktnih akcija. Upravo iz ovog razloga, Celikates svojim pristupom šire koncepcije građanske neposlušnosti uspijeva određene kontroverzne proteste odrediti kao građansku neposlušnost, te ih na taj način može i opravdati. Međutim, kao što sam već napomenuo, Celikatesov je pristup, kako smatra Delmas, preširok i nije »fenomenološki točan«.

S druge strane, Delmas svojom koncepcijom principijelne neposlušnosti uspijeva konceptualno razlikovati činove građanske neposlušnosti, koji ispunjavaju uvjet pristojnosti, od činova nepristojne neposlušnosti koji to ne uspijevaju. Naime, čin nezakonitog protesta koji je prikriven, koji je nasilan, uvredljiv ili čiji sudionici izbjegavaju pravne posljedice jest čin nepristojne neposlušnosti i njegova opravdanost ne zavisi od ispunjenja uvjeta pristojnosti.³⁵ Drugim riječima, možemo imati nezakonit nasilan, prikriven ili uvredljiv čin protesta nakon kojega sudionici ne prihvaćaju pravne posljedice kršenja

29
Ibid., str. 26–27.

30
Ibid., str. 38.

31
Candice Delmas, »Non-Ideal Theory and Resistance«, u: Hilkje C. Hänel, Johanna M. Müller (ur.), *The Routledge Handbook of Non-Ideal Theory*, Routledge, London 2024., str. 206–219, ovdje str. 206.

32
C. Delmas, *A Duty to Resist*, str. 16.

33
Osim građanske i nepristojne neposlušnosti, principijelna neposlušnost za Delmas obuhvaća i prigovor savjesti (ako pravo na

prigovor savjesti nije zakonom zajamčen) kao i činove otpora koji se mogu okarakterizirati kao terorizam, no treba napomenuti da za nju terorizam predstavlja čin otpora koji leži na vanjskoj granici kako nepristojne, tako i principijelne neposlušnosti. Vidjeti više: *ibid.*, str. 42, 45, 262.

34
Ibid., str. 17.

35
Dovoljno je da makar jedna od navedenih karakteristika bude prisutna kako bi se određeni čin principijelne neposlušnosti okarakterizirao kao čin nepristojne neposlušnosti. Vidjeti više: *ibid.*, str. 44.

zakona, a koji jest opravdan način protestiranja protiv nepravednih zakona, politika, institucija ili praksi.

Kao primjer potencijalnog čina nepristojne neposlušnosti Delmas navodi ruski feministički punk rok bend *Pussy Riot* i njihovu izvedbu pjesme *Punk molitva* (engl. *Punk Prayer*, rus. *Панк-молебен*) u Hramu Krista Spasitelja u Moskvi nakon koje su članice benda optužene za huliganstvo i osuđene na dvije godine zatvora.³⁶ Kada je riječ o samom nastupu, može se primijetiti da je on bio javan i nenasilan čin nakon kojega su sudionice prihvatile pravne posljedice.³⁷ Međutim, ono zbog čega je *Punk molitva* bila kritizirana i zbog čega predstavlja potencijalan čin nepristojne neposlušnosti, a ne građanske neposlušnosti, jest to što nastup nije ispunio četvrtu normu pristojnosti – lijepo ponašanje. Naime, glazbeni nastup u Hramu Krista Spasitelja bio je okarakteriziran kao ispad, bogohuljenje, ismijavanje i oskvrnuće svetog mjesta,³⁸ zatim kao bezobrazan, arogantan i agresivan, a izvođačice su proglašene grešnicama.³⁹ Iako se mogu razlikovati tumačenja toga jesu li ove kritike bile opravdane ili ne, činjenica je da nastup jest izazvao negativne emocije i gnjev kod velikog broja ljudi. Čak su i liberalno nastrojani stanovnici Rusije nastup proglasili neprimjerenim, dok jedan od tadašnjih vođa opozicije Aleksej Navaljni (rus. Алексей Навальный) otišao korak dalje i čin nazvao idiotskim.⁴⁰ Usprkos tome što je nastup predstavljao protest i bunt protiv autoritarne vladavine predsjednika Rusije Vladimira Putina (rus. Владимир Владимирович Путин) i podrške koju je dobivao od Ruske pravoslavne Crkve, ovakva reakcija liberalnijih dijelova društva ne treba čuditi jer, kako Delmas primjećuje, ni prema liberalnom shvaćanju vikanje nije pristojan način za ulaženje u dijalog o političkim i društvenim pitanjima u javnom prostoru, čak i ako je ono bilo opravdano.⁴¹

Delmas o glazbi i glazbenim nastupima govori samo u slučaju *Punk molitve* i nigdje eksplicitno ne navodi da glazba može biti čin principijelne neposlušnosti. Međutim, ako se podsjetimo njezinih definicija, čini se kako je očigledno moguće da glazbeni nastupi i glazba mogu biti okarakterizirani kao činovi principijelne neposlušnosti. Naime, oni mogu biti nezakoniti činovi otpora koji su politički ili moralno motivirani. Kada je riječ o tome da glazbeni nastup može biti okarakteriziran kao čin građanske neposlušnosti ili nepristojne neposlušnosti, to bi zavisilo od pojedinačnih slučajeva i od toga je li ispunjen uvjet pristojnosti. U slučaju nastupa *Pussy Riot*, a na osnovu svega navedenog u prethodnom pasusu, koncepcije građanske neposlušnosti koje pretpostavljaju uvjet pristojnosti i lijepog ponašanja onemogućavaju okarakteriziranje nastupa kao čina građanske neposlušnosti. No, prema koncepciji principijelne neposlušnosti Delmas, nastup *Pussy Riot* može biti okarakteriziran kao čin nepristojne neposlušnosti, iako ga ona nigdje eksplicitno tako ne određuje. S druge strane, može se zamisliti glazbeni nastup koji bi predstavljao principijelno kršenje zakona s ciljem protestiranja protiv nepravde, a koji je nenasilan, javan čin, izveden s poštovanjem i pristojnošću, a nakon kojega sudionici prihvaćaju pravne posljedice kršenja zakona. Dakle, glazbeni nastup, ukoliko bi ispunio uvjet pristojnosti, utoliko može biti okarakteriziran i kao čin građanske neposlušnosti prema koncepciji principijelne neposlušnosti koju je ponudila Candice Delmas.

Iako je, dakle, moguće imati glazbeni nastup koji bi predstavljao građansku neposlušnost i samim time se pridržavao svih normi pristojnosti, čini se da bi se čak i u razvijenim zapadnim demokracijama takav vid protesta susreo s kritikama da krši pravila lijepog ponašanja koja se ogledaju u tome kako i

na koji način netko može i treba ući u javnu i političku sferu. Jer kao što se može reći da vikanje nije pristojan način za ulaženje u dijalog o političkim i društvenim pitanjima, isto se tako može reći da ni pjevanje, odnosno da ni glazba ili glazbeni nastup nisu pristojan način protestiranja i ulaženja u politički dijalog. Ovakav zaključak dodatno pojačava svijest o tome da se kroz povijest političke borbe za društvenu pravdu, jednakost i slobodu pitanje pristojnosti i nepristojnosti i njihova odnosa stalno postavljalo. Naime, na pristojnost u političkoj areni često su se pozivali i pozivaju upravo oni koji su u poziciji moći, sa željom da diskreditiraju grupe i pojedince koji pokušavaju dovesti do promjena tako što su ih nazivali i karakterizirali kao nepristojne, bezobrazne, arogantne. Analizirajući odnos između pristojnosti i anti-crnačkog rasizma u Sjedinjenim Američkim Državama, Alex Zamalin primjećuje da je pristojnost bila centralan termin kojim se održavala rasna nejednakost, a o njoj su uzvišeno govorili robovlasnici i segregacionisti – oni koji su bili protiv rasne jednakosti i oni koji su bili na poziciji moći.⁴² Bernard Harcourt također navodi da mogućnost i pozivanje na pristojnost u javnom diskursu predstavlja politički i strateški čin privilegiranih grupa, kojima takav čin ide u korist – učvršćujući njihovu dominantnu poziciju u javnom prostoru. S druge strane, grupe ili pojedinci koji ne zauzimaju dominantnu poziciju i koji su na marginama društva često su primorani okrenuti se ekstremnijim vidovima borbe, borbe koja može biti nepristojna.⁴³

Međutim, važno je istaknuti da čak i ako određeni činovi principijelne neposlušnosti, poput glazbenog nastupa, možda ne bi bili okarakterizirani kao

36

O bendu Pussy Riot i njihovom nastupu vidjeti više: Pussy Riot, »Pussy Riot – Панк-молёбен / Punk Prayer«, *YouTube* (21. 2. 2012.). Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=smG6LYc-g4w&ab_channel=PussyRiot (pristupljeno 3. 11. 2025.); Sean Michaels, »Russian punks Pussy Riot arrested over Putin protest«, *The Guardian* (6. 3. 2012.). Dostupno na: <https://www.theguardian.com/music/2012/mar/06/russian-punks-pussy-riot-putin-protest> (pristupljeno 3. 11. 2025.); »Russia: Punks in Church«, *DW* (26. 7. 2012.). Dostupno na: <https://www.dw.com/en/russia-punks-in-church/video-16124310> (pristupljeno 3. 11. 2025.); »Pussy Riot members jailed for two years for hooliganism«, *BBC News* (17. 8. 2012.). Dostupno na: <https://www.bbc.com/news/world-europe-19297373> (pristupljeno 3. 11. 2025.).

37

C. Delmas, *A Duty to Resist*, str. 43.

38

»Выходка Pussy Riot в храме Христа Спасителя является глумлением над святыней, считает патриарх Кирилл«, *Единая Россия* (24. 3. 2012.). Dostupno na: <https://er.ru/activity/news/vyhodka-pussy-riot-v-hrame-hrista-spasitelya-yavlyaetsya-glumleniem-nad-svyatynej-schitaet-patriarh-ki-rill> (pristupljeno 3. 11. 2025.).

39

Miriam Elder, »Russian punk band Pussy Riot branded as ‘sinners’ by Orthodox church«, *The Guardian* (12. 3. 2012.). Dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2012/mar/12/russian-band-pussy-riot-sinners> (pristupljeno 3. 11. 2025.).

40

Kevin O’Flynn, »Pussy Riot vs Vladimir Putin: the feminist punk band jailed for cathedral protest«, *The Guardian* (11. 3. 2012.). Dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2012/mar/11/putin-russia-president-election-protests> (pristupljeno 3. 11. 2025.).

41

C. Delmas, *A Duty to Resist*, str. 43.

42

Alex Zamalin, *Against Civility. The Hidden Racism in Our Obsession with Civility*, Beacon Press, Boston 2021., str. 6.

43

Bernard Harcourt, »The Politics of Incivility«, *Arizona Law Review* 54 (2012) 2, str. 348–349, doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2020679>.

činovi građanske neposlušnosti zato što nisu ispoštovali uvjet pristojnosti, to ne znači da takav čin nepristojne neposlušnosti ne bi mogao biti opravdan način protesta i otpora. Delmas, osim konceptualizacije nepristojne neposlušnosti, pokazuje kako ona također može biti i opravdan vid protesta – i to opravdan na isti način i iz istih razloga na osnovu kojih se opravdavaju i činovi građanske neposlušnosti. Naime, Delmas pokazuje kako se argumenti koje su teoretičari građanske neposlušnosti koristili u obranu opravdanosti građanske neposlušnosti mogu upotrijebiti i u slučaju nepristojne neposlušnosti – građanska (nepristojna) neposlušnost nije u sukobu s dužnošću poštovanja zakona, građanska (nepristojna) neposlušnost ne predstavlja čin »krijumčarenja« (engl. *free-riding*), građanska (nepristojna) neposlušnost ne narušava vladavinu prava i građanska (nepristojna) neposlušnost ne urušava demokraciju.⁴⁴

Za potrebe ovog rada, dovoljno je osvrnuti se na samo posljednji slučaj i argument kojim Delmas pokazuje opravdanost nepristojne neposlušnosti u odnosu na demokraciju. Poput činova građanske neposlušnosti koji često mogu biti uzrokovani demokratskim deficitima, a koji su usmjereni na njihovo prevladavanje i demokratizaciju političkog procesa i institucija, činovi nepristojne neposlušnosti također mogu biti reakcija na iste probleme i imati iste ciljeve.⁴⁵ Naime, Delmas navodi primjere principijelne neposlušnosti koji nisu ispunili uvjet pristojnosti, poput upada na biračka mjesta ili paljenja golf terena od strane sufražetkinja, kao i protesta tijekom kojega su aktivisti i aktivistkinje ACT UP-a (engl. *AIDS Coalition to Unleash Power*) ušli u Katedralu Sv. Patrika u New Yorku, prekinuli misu uzvikujući slogane i oskvrnuvši hostiju.⁴⁶ U slučaju sufražetkinja njihov je čin nepristojne neposlušnosti za cilj imao borbu za jednako pravo glasa, dok je ACT UP htio postići veću inkluzivnost u demokratskom procesu, kao i upoznati javnost o svom ugroženom položaju te na taj način posredno utjecati i na legitimitet demokratskog sustava donošenja odluka. Dakle, činovi nepristojne neposlušnosti mogu biti način kojim bi se protestiralo urušavanje demokratskih procesa, a s ciljem njihova prevladavanja i demokratizacije.

Antiratni nastup supergrupe Rimtutituki

Rimtutituki je supergrupa formirana početkom 1992. godine, a činili su je članovi grupa Ekatarina Velika (Milan Mladenović), Električni orgazam (Srđan Gojković, Goran Čavajda, Zoran Radomirović, Ljubomir Jovanović) i Partibrejkersi (Zoran Kostić, Nebojša Antonijević, Borko Petrović). Rimtutituki bio je antiratni projekt formiran nakon poziva Centra za antiratnu akciju za sudjelovanje u kampanji protiv nasilne mobilizacije, poziva na koji su se spomenuti glazbenici odazvali i ubrzo došli na ideju da naprave pjesmu kojom su se željeli suprotstaviti vojsci i ratu.⁴⁷ Kao proizvod njihova zajedničkog stvaranja i djelovanja nastala je antiratna pjesma *Slušaj 'vamo*, koja se mogla čuti na valovima Radija B92 i koja je zatim korištena u antiratnoj kampanji.⁴⁸ Osmog ožujka 1992. godine, bez potrebne dozvole za javni nastup,⁴⁹ Rimtutituki je kružio ulicama Beograda u otvorenom kamionu i priredio glazbeni nastup za sve one koji su se zatekli u blizini izvodeći pjesmu *Slušaj 'vamo* i njezinim refrenom »Mir! Mir, brate mir!« iskazali svoj stav protiv vojske i uputili antiratnu poruku.⁵⁰ Osim zabrane nastupa i neizdavanja dozvole za javni nastup, ozbiljnija reakcija tadašnje vlasti koja je bila odgovorna za politiku koja je dovela do rata kojem su se izvođači superbenda Rimtutituki svojim nastupom

suprotstavili – u potpunosti je izostala. Međutim, pitanje toga može li se njihov glazbeni nastup na ulicama Beograda okarakterizirati kao građanska neposlušnost ostaje otvoreno. Vodeći se koncepcijom principijelne neposlušnosti Candice Delmas u narednom dijelu rada pokušat ću odgovoriti na ovo pitanje.

Prvi uvjet koji mora biti ispunjen kako bi čin otpora mogao biti okarakteriziran kao čin građanske neposlušnosti jest njegova nezakonitost. Kao što sam napomenuo u prethodnom pasusu, taj je uvjet bio ispunjen i glazbeni nastup jest bio nezakonit čin, budući da Rimtutituki nije imao dozvolu za javni nastup. Također, može se primijetiti da je nastup bio čin koji je za cilj imao suprotstavljanje dominantnim normama sustava i protestiranje protiv nepravednih politika, institucija ili praksi, tj. protiv vojske, nasilne mobilizacije i nepotrebnog i nepravednog rata. Ako se podsjetimo definicije i određenja građanske neposlušnosti Delmas, još jedan, posljednji uvjet, koji mora biti ispunjen kako bi se čin mogao okarakterizirati kao građanska neposlušnost, jest uvjet pristojnosti: čin mora biti javan, nenasilan, djelatnici ne smiju izbjegavati pravne posljedice i čin mora biti u širokoj mjeri izveden s poštovanjem i pristojnošću.

Kada je riječ o javnosti i nenasilnosti čina, situacija je jasna – izvođači su se prilikom glazbenog nastupa pridržavali ovih normi pristojnosti jer nastup nije bio praćen nikakvim nasiljem i izveden je u javnom prostoru. Kako vlasti nisu reagirale na nezakonit glazbeni nastup supergrupe i nisu ih pokušali pravno sankcionirati, ne može se govoriti o tome je li treća norma ispunjena ili neispunjena jer se sudionici protesta nisu susreli sa situacijom u kojoj bi morali odlučiti hoće li ili neće izbjegavati pravne posljedice svog čina protesta. No, četvrta norma pristojnosti može predstavljati potencijalan problem za kategorizaciju nastupa kao čina građanske neposlušnosti. Iako negativnih reakcija na glazbeni nastup, osim bačenog suzavca na samom nastupu i zastrašivanja policijskim prisustvom ispred stanova izvođača,⁵¹ nije bilo ili, možda

44

C. Delmas, *A Duty to Resist*, str. 47–57.

45

O demokratskim koncepcijama građanske neposlušnosti vidjeti više: Jürgen Habermas, »Civil Disobedience: Litmus Test for the Democratic Constitutional State«, *Berkeley Journal of Sociology* 30 (1985) 1, str. 95–116; William Smith, *Civil Disobedience and Deliberative Democracy*, Routledge, London – New York 2013.; Robin Celikates, »Democratizing civil disobedience«, *Philosophy and Social Criticism* 42 (2016) 10, str. 1–13, doi: <https://doi.org/10.1177/0191453716638562>; Robin Celikates, »Radical Democratic Disobedience«, u: William E. Scheuerman (ur.), *The Cambridge Companion to Civil Disobedience*, Cambridge University Press, Cambridge 2021., str. 106–152.

46

C. Delmas, *A Duty to Resist*, str. 57.

47

Zoran Kostić, izjava u dokumentarnom filmu »EKV – Kao da je bilo nekad, 3. epizoda – Milan Mladenović«, *RTS Planeta* (4. 11. 2019.). Dostupno na: <https://rtsplaneta.rs/>

sr_lat/listing/1821/ekv-ekatarina-velika (pristupljeno 3. 11. 2025.).

48

Maja Žilić, Anđela Savić, Marko Milosavljević, *Rat u Srbiji (1991–2001). Jeste se desilo*, Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd 2020., str. 107.

49

Ibid.

50

Zadužbina Milana Mladenovića, »Slušaj 'vamo – Rimtutituki (REMASTER 2021)«, *YouTube* (8. 3. 2021.). Dostupno na: http://youtu.be/5tQDRWCfAAM&ab_channel=Zadu%C5%BEbinaMilanaMladenovi%C4%87a (pristupljeno 3. 11. 2025.).

51

Zadužbina Milana Mladenovića, »Članovi Rimtutitukija o svom antiratnom projektu iz 1992. godine (2010)«, *YouTube* (2. 3. 2021.). Dostupno na: http://youtu.be/TkpJESSX4H4&ab_channel=Zadu%C5%BEbinaMilanaMladenovi%C4%87a (pristupljeno 3. 11. 2025.); Z. Kostić, izjava u dokumentar-

bolje reći, nije ih bilo u dovoljnoj mjeri da bi takva reakcija bila prepoznata u javnosti i ostala zabilježena, ipak se može postaviti pitanje: je li se Rimtutituki pridržavao posljednje norme pristojnosti? Drugim riječima, je li nastup bio »u širokoj mjeri izveden s poštovanjem i pristojnošću (u skladu s dekorumom)«, kako to kaže Delmas.⁵² Naime, već samo ime supergrupe, koja je oformljena jedino s ciljem iskazivanja protesta i antiratne kampanje, može biti percipirano kao nepristojno, jer »Rimtutituki« predstavlja žargonizam iz tada popularnog šatrovačkog govora za izraz »Turim ti kitu« (engl. *I put my dick in you*). Također, stihovi izvedene pjesme poput »Ako ne mogu da letim, ja neću da puzim. Jer kad puzim, ja ne mogu da guzim.«, »Prljave borbe u ljubavne torbe. Manje pucaj, više tucaj.«, »Ispod šlema mozga nema.«, »Kuda svi nemoj i ti. Jer 'ko izda biće prokleta pizda.« jesu izraz određenog nepoštovanja i nepristojnosti jer su prije svega bili namijenjeni vojsci i njezinim pripadnicima. Uzevši u obzir status koji je vojska imala kod stanovništva SFRJ i propagandnu mašineriju Slobodana Miloševića, može čuditi izostanak ozbiljnije reakcije kako vojnog, tako i političkog miljea tadašnje vlasti, ali i samih građana koji su podržavali vojsku ili vlast, jer glazbeni nastup i pjesma predstavljaju suprotstavljanje i iskazivanje nepoštovanja jednoj od najvažnijih i najvažnijih državnih institucija.⁵³

Ono na što je, također, bitno ukazati jest i forma samog protesta. Naime, kao što sam ranije spomenuo, nastup je održan na otvorenom kamionu koji je više od sat vremena kružio Beogradom. Demonstracije s kamionima s kojih se svira ili pušta glasna glazba nisu bile toliko rasprostranjene u svijetu u periodu kada je Rimtutituki održao svoj nastup. Zvučne demonstracije (engl. *sound demonstrations*) sa zvučnim kamionima (engl. *sound trucks*) mogle su se sresti u Njemačkoj od 1989. godine, kada je organizirana prva Parada ljubavi (engl. *Love Parade*), ali i tijekom demonstracija pokreta Povratimo ulice (engl. *Reclaim the streets*) koji je u Velikoj Britaniji počeo djelovati sredinom devedesetih godina prošlog stoljeća. Također, zvučne demonstracije bile su prisutne i u Japanu devedesetih godina prošlog stoljeća, ali su svoj vrhunac dostigle početkom dvije tisućitih godina tijekom protesta protiv rata u Afganistanu i Iraku te tijekom antinuklearnih protesta između 2011. i 2013. godine. Teoretičarka glazbe i etnomuzikologinja Noriko Manabe navodi kako su pojedini građani kao reakciju na zvučne proteste i zvučne kamione (jap. *gaisensha*) u Japanu tvrdili da su protesti nepromišljeni i da je jačina zvuka bila nasilje samo po sebi.⁵⁴ Kada je riječ o nastupu superbenda Rimtutituki, tijekom njegova su se trajanja veoma bučni zvukovi distorzije električnih gitara, bubnjeva i glasnog pjevanja širili ulicama Beograda i na taj način predstavljali invazivni i ometajući element za sve one koji su se zatekli na ulicama, ali i za one koji su živjeli ili radili u tom okruženju. Glazba je tako ušla u domove i uredi ljudi, dok je glazbeni nastup postao invazivni čin, ometanje i nepoštovanje privatnog i poslovnog prostora, kao i uznemiravanje javnosti.

Sve do sada navedeno govori u prilog tome da glazbeni nastup nije bio izveden s poštovanjem i u skladu s dekorumom. A ako se uzmu u obzir i same izjave glazbeni, čini se da iskazivanje poštovanja i pristojnost nisu ni bili njihov cilj, jer kako kažu Borko Petrović i Zoran Kostić: »Među prvima smo im pokazali srednji prst.«⁵⁵ i »Htjeli smo se razderati protiv toga.«⁵⁶ Dakle, može se argumentirati da nastup supergrupe Rimtutituki nije ispunio uvjet pristojnosti o kojem Delmas govori, ali također da to nije ni bio cilj samih izvođača, te da se u skladu s tim nastup ne može okarakterizirati kao čin građanske neposlušnosti prema koncepciji Candice Delmas. Međutim, budući

da jest predstavljao čin otpora, jer se suprotstavljao vladajućem sustavu vrijednosti, odlukama, politikama i praksama koje su smatrane nepravednim i opresivnim, a koji je bio politički ili moralno motiviran, nenasilan i izveden u javnosti, glazbeni nastup supergrupe Rimtutituki može biti okarakteriziran kao čin nepristojne neposlušnosti. Također, uzevši u obzir uzroke i razloge formiranja grupe, skladanje pjesme i samog nastupa, što predstavlja reakciju na tadašnju društveno-političku situaciju: rat, nasilna mobilizacija, nedostatak demokracije i medijskih sloboda – može se zaključiti da je nastup također bio i opravdani čin nepristojne neposlušnosti.

Zaključak

Od antiratnog nastupa Rimtutitukija do danas prošle su 33 godine, a stječe se dojam da se o samom nastupu, ali i o antiratnom pokretu u cjelini, veoma malo pisalo, istraživalo i promišljalo te da se teoretičari i teoretičarke koje se bave danim periodom i problemima susreću s poteškoćom i ograničenjima koje proizlaze iz (ne)postojećeg materijala. Ovaj rad nije iznimka i sigurno bi bio kvalitetniji uz detaljniji osvrt na nedostajuće historiografske ili sociološke studije toga doba. Jedan je od razloga ovog manjka odluka da se tom periodu ne posveti velika istraživačka pažnja, ali drugi razlog može biti i stav da dani glazbeni nastup nije bio od prevelike važnosti i da se njime nije postiglo mnogo, ako išta, na polju antiratne kampanje i protesta koji su se tada vodili. S ove vremenske distance i svega onoga što se događalo prije i nakon nastupa, takva se tvrdnja čini razložnom.⁵⁷ Međutim, ja bih se složio s Candice Delmas da određeni individualni ili kolektivni svakodnevni opravdani činovi otpora nose određenu važnost koja se, na primjer, može ogledati u tome da sudionice i sudionici potvrde ili istaknu svoje dostojanstvo ili pak možda u slanju određene poruke koju žele uputiti jer je, kako kaže Delmas, zaista teško zamisliti kako bi se radikalna reforma mogla postići ako se prije toga ne bi podigla svijest o postojećoj nepravdi.⁵⁸

nom filmu »EKV – Kao da je bilo nekad, 3. epizoda – Milan Mladenović«.

52

C. Delmas, *A Duty to Resist*, str. 17.

53

Slovenski povjesničar Božo Repe navodi kako je Jugoslavenska Narodna Armija kod većine stanovništva uživala veliki ugled, te da je do nekoliko godina nakon smrti Josipa Broza Tita ona praktično bila nedodirljiva. Vidjeti: Božo Repe, »JNA: Pretenzije na status posljednjeg čuvara Titove Jugoslavije«, u: Latinka Perović (ur.), *Jugoslavija. Poglavlje 1980–1991*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2021., str. 95–122, str. 97.

54

Vidjeti: Noriko Manabe, *The Revolution Will Not Be Televised. Protest Music After Fukushima*, Oxford University Press, New York 2015., str. 150–261.

55

Z. Kostić, izjava u dokumentarnom filmu »EKV – Kao da je bilo nekad, 3. epizoda – Milan Mladenović«.

56

Zadužbina Milana Mladenovića, »Članovi Rimtutitukija o svom antiratnom projektu iz 1992. godine (2010)«.

57

Jedan od članova benda, Ljubomir Jovanović, 2010. godine i sâm navodi nešto slično kada kaže da »je sve upućivalo da ne možemo ništa promijeniti [...], ali je jednostavno postojala neka potreba da se naglas kaže što netko o tome misli«. Vidjeti: Zadužbina Milana Mladenovića, »Članovi Rimtutitukija o svom antiratnom projektu iz 1992. godine (2010)«.

58

C. Delmas, *A Duty to Resist*, str. 149–50; Candice Delmas, »Political Resistance: A Matter of Fairness«, *Law and Philosophy* 33 (2014) 1, str. 465–488, str. 481, doi: <https://doi.org/10.1007/s10982-013-9189-y>.

Glazbeni nastup supergrupe Rimtutituki tako predstavlja još jedan od primjera koji pokazuju snagu koncepcije principijelne neposlušnosti Candice Delmas, a slabost kako standardnog shvaćanja, tako i određenih širih koncepcija građanske neposlušnosti, jer se njime može uvidjeti kako mogu postojati nezakoniti protesti koji primarno ne žele iskazati poštovanje političkim protivnicima i neistomišljenicima, te iz tog razloga sudionici ostaju nepristojni, bučni, bezobrazni, drski i »pokazuju srednji prst«. No, usprkos njihovom nepoštovanju i nepristojnosti, koncepcija principijelne neposlušnosti Delmas ostavlja prostora za određenje ovakvih i sličnih protesta neposlušnosti kao činova opravdane nepristojne neposlušnosti te tako koncepcija ostaje »fenomenološki točna i politički korisna«. Važnost ovakve teorijske mogućnosti uviđa se također i iz svijesti o tome da usprkos situacijama u kojima se marginalizirane grupe ili pojedinci koji imaju opravdane razloge za protest i otpor nalaze u teškim i neravnopravnim pozicijama za ulazak u javnu sferu i podizanje glasa protiv nepravde, oni ipak odlučuju to učiniti, a veoma često osjećaju i dužnost za iskazivanjem protesta i otpora, jer kako Zoran Radomirović, u duhu Martina Luthera Kinga, navodi o iskustvu izvođača nastupa:

»Mislim da smo mi, kako da ti kažem, obavili svoju dužnost, negdje ono što smo osjećali sami po sebi.«⁵⁹

Durica Stojanović

Musical Performance as an Act of Civil Disobedience

Abstract

This paper addresses an issue that is often overlooked in the theory of civil disobedience – the question of musical performance as an act of civil disobedience. There are two goals of this research. First, by using the conception of principled disobedience as proposed by Candice Delmas, I intend to show how musical performance and music can constitute acts of civil disobedience, as they may represent nonviolent and public acts of principled lawbreaking intended to protest unjust laws, policies, institutions, or practices – acts carried out with respect and civility, followed by the willingness of the agents to accept the legal consequences of their actions. Furthermore, if the performers do not adhere to the norms of civility, musical performance and music may also constitute acts of uncivil disobedience. Secondly, I aim to determine whether the anti-war performance by the supergroup Rimtutituki in 1992 was an act of civil disobedience or uncivil disobedience. Since the performance did not adhere to the norms of civility, addressed by Delmas, it appears that it represents an act of uncivil disobedience. Also, I will point out that this musical performance is one of the examples that demonstrates the strength of Candice Delmas' conception of principled disobedience.

Keywords

civil disobedience, musical performance, Candice Delmas, John Rawls, principled disobedience, uncivil disobedience, Rimtutituki, Pussy Riot

59

Zadužbina Milana Mladenovića, »Članovi Rimtutitukija o svom antiratnom projektu iz 1992. godine (2010)«. Ranija verzija ovog rada izložena je na međunarodnoj konferenciji »Estetika muzike«, održanoj od 10. do 12. kolovoza 2023. godine u Nišu, u organizaciji Kluba »Prejaka Reč« iz Niša i Nišville Jazz festivala. Zahvaljujem uredniku programa konferencije Dušanu Milenkoviću i svim

sudionicima i sudionicama na pronicljivim komentarima i plodnoj diskusiji. Također, zahvaljujem anonimnim recenzentima čiji su komentari u velikoj mjeri doprinijeli da rad bude bolji. Sve greške u radu su samo moje. Ovo istraživanje podržalo je Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (Ugovor br. 451-03-137/2025-03/200165).